

Vizualitás és történelem

Konferenciafelhívás

A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület

36. konferenciája

Apor Vilmos Katolikus Főiskola

Vác, 2022. augusztus 25–27.

Ma már szinte közhelynek számít, hogy a képek készítésének technikai lehetőségei, tárolási és közvetítési módjai óriási fejlődésen mentek keresztül az évezredek folyamán. A barlangrajzokat kőbe vésték, s csupán néhányan csodálhatták meg, a díszes kódexek szintén a nagy nyilvánosságtól elzártan pihentek, mint ahogy korlátozott számú szemlélő láthatta csak a templomok festett üvegablakait. Az első áttörést a könyvnyomtatás feltalálása jelentette: immár metszek is megjelenhettek illusztrációként vagy külön lapokon. A dagerrotípiya feltűnése újabb forradalmat indított útjára: a fényképezés térhódítását. A 19. század végén a mozgóképfeltalálása, majd a mozi, s később a televízió szintén a vizualitás jelentős átalakulását idézte elő, s a 20. század végén mind minőségi, mind pedig mennyiségi módosulást eredményezett a digitális képrögzítés kifejlesztése, majd egyre olcsóbbá válása. A 21. századot pedig a gyors és tömegesen készíthető, az interneten azonnal publikálható képek özöne jellemzi, amelyeket egyre inkább a felhőben tárolnak. A vizualitás magában foglalja a különféle hordozókon megjelenő képek mellett például a látvány vagy a mentális képek kategóriáját is.

A képek sajátossága a szövegekkel szemben, hogy észlelésük, értelmezésük nem nyelvhez kötött, azaz képekkel megszólíthatók azok is, akik nincsenek az adott nyelv vagy az olvasás készsége birtokában. A vizuális elemek gyorsan dekódolhatók – bár ez nem feltétlenül olyan módon történik, mint ahogyan azt a kép készítője szándékolta –, s a képek gyakran jóval nagyobb hatást gyakorolnak a befogadóra, mint a szövegek. Ezt érzékelve, az amerikai művészettörténész, W. J. T. Mitchell a *linguistic turn* mintájára megalkotta „a képi fordulat” (*pictorial turn*, máshol: *iconic turn*) fogalmát, amely arra utal, hogy a 20. század második felében a képeknek, azok befolyásának kiemelkedő a szerepe, s a tudományosság területén is kitapintható a változás e tekintetben (Mitchell 2008: 131–133.). Ennek ellenére – ahogy azt Peter Burke két évtizeddel ezelőtt leszögezte – a történészek kevés figyelmet szentelnek a képeknek, azokat mint forrásokat „még mindig nem veszik elég komolyan” (Burke 2001: 9–10.). Természetesen vannak kivételek: azokon a területeken, ahol kevés szöveges forrás áll rendelkezésre a kutatók már eddig is komoly érdeklődést mutattak a képek iránt, illetve azok a jelenkortörténészek, akik a közvélemény, a propaganda

kutatásával foglalkoznak, szintén szívesen fordulnak a fényképekhez, esetleg mozgóképekhez (Burke 2001: 10, Paul 2006: 16–17.).

Nem egyszerű definiálni azt, hogy mit tekintünk vizuális forrásnak. Érdeemes tág meghatározást választani, hogy ne zárjunk ki forráscsoportokat. A következő definíció megfelel ennek a célnak: „A képek különféle anyagokon előállított, optikailag észlelhető megjelenítések, amelyeknek nyomai különböző hordozó médiumokon található meg” (Jäger-Knauer 2009: 17.). A vizuális források között nem szerencsés hierarchiát felállítani: a képzőművészeti alkotások éppúgy képezhetik a vizsgálódás tárgyát, mint a plakátok, bélyegek, fényképek vagy a filmek (Paul 2009: 138.). A képek különösen akkor relevánsak kutatási szempontból, ha nem csupán illusztrálják azt, amit az írott forrásokból ismerünk, hanem ha új aspektusokat nyitnak meg, új kérdésfelvetéseket tesznek lehetővé, s „olyan tudást generálnak, amelyet a nyelvi források egyáltalán nem tartalmaznak” (Danyel – Paul – Vowinckel 2017: 11.).

A képek elemzése azonban több szempontból komoly kihívás elé állítja a kutatót: többféle értelmezési lehetőségre kell nyitottnak lennie; ugyanakkor a képek sokszor eltérő jelentéssel bírnak a befogadók számára; a fényképek esetében már a véletlenszerűséggel is számolni kell; illetve óvatosan kell következtetéseket levonni a képi szimbolikával kapcsolatban, hiszen a történészek nem szabad abba a hibába esnie, hogy ott is jelképeket, mögöttes tartalmat lát, ahol ilyesmi nincs jelen; emellett a vizuális forrásokat kontextualizálni kell azért, hogy megfelelően interpretálhassuk azokat (Burke 2001: 14–15.).

Bár a 20. század elején szilárd meggyőződéssel állították a kortársak, hogy a fényképek, mozgóképek a valóság hű lenyomatai, a kutató mégsem kezelheti így ezeket: a kép egy-egy kiválasztott pillanatot rögzít, sajátos nézőpontból, adott látószögű objektívvel, fényhatásokkal. A kép nem „a valóság” hű mása, inkább azt mutatja, miként látták és láttatták a világot készítői. A vizuális források kritikája, kutatómódszertana azonban a történészek körében nem alakult ki oly módon, mint az írott forrásoké (Burke 2001: 15., Paul 2009: 138.). A képek ikonológiai-ikonográfiai leírásának metódusai több évtizedes múltra tekintenek vissza – elsősorban a művészettörténészek körében, de több társdiszciplína is átvette ezeket az elemzési módszereket. Ez az eszköztár azonban szélesíthető.

A képekre történészként tekinthetünk úgy mint a szövegeket pótló, vagy azokat kiegészítő forrásokra, mint médiumokra, illetve mint olyan erőkre, amelyek cselekvést váltanak ki. Mint erre már utaltunk, pótlólagos forrásként eleinte azok a tudományterületek használták a képet, amelyek esetében viszonylag kevés korabeli szöveges dokumentum állt rendelkezésre, vagy a mentalitástörténeti kérdésfelvetésekre nem lehetett a szöveges kútfők segítségével választ adni – közéjük tartoztak például a középkori és a kora újkori kutatások. Ugyanakkor az újabb kutatás a képeket már nem egyszerűen forrásnak tartja, hanem más funkciót is tulajdonít nekik: ha a képeket a „történelem és az emlékezetpolitika médiumainak” tekintjük, amelyek „a történelem egy adott értelmezését generálják és továbbítják”, hozzájárulnak például a politikai propagandához vagy a kollektív identitásképzéshez, már komolyabban kell vennünk, hogy a képek aktorok. Akár ellentmondásnak is

tűnhet, de a képek bírhatnak azzal az erővel, hogy a realitást maguk hozzák létre, hogy aktív résztvevők, hogy cselekvésre sarkallnak (Paul 2017: 29–54.).

A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2022 augusztusában megrendezendő konferenciája a vizualitás történeti változásaival, a képek és a múlt kutatásának viszonyával foglalkozik.

A konferencia előadásai többek között az alábbi (egymással gyakran fedésben lévő) témákhoz kapcsolódhatnak:

- a vizuális történelem módszerei
- propaganda, manipuláció és cenzúra
- képek társadalmi funkciói
- utazás az ismeretlenbe – más világok képei
- a képalkotás technikái, a képek alkotói és terjesztése
- katasztrófák, menekültek, üldözés
- háború, erőszak, népirtás, holokauszt
- együttműködés, megegyezés, egyetértés
- a „másik”-ról alkotott kép
- nemi és más sztereotípiák képi megjelenése
- város- és tájképek
- vallás, egyház és a képek
- a materiális kultúra képi világa
- mozgóképek világa.

A csak a felhőben őrzött, internetre kikerült vizuális anyagok, a social media nem tartoznak a tervezett konferencia vizsgálódási körébe.

A Hajnal István Kör konferenciái nem csupán a társadalomtörténészek számára biztosítanak fórumot, hanem nyitottak további történeti aldiszciplínák és más tudományterületek képviselői irányában is. A konferencia szervezői ezúttal is szívesen látják azoknak a rokon tudományágaknak a képviselőit, akik a felhívásban megfogalmazott és kapcsolódó problémákat *történeti* összefüggéseikben kívánják megközelíteni.

Emellett a Hajnal István Kör az idei konferenciáján ismét meghirdeti a – korábban sikeresnek bizonyult – *doktori szekciót* is. Ebben *tematikai kötöttség nélkül* mutathatják be társadalomtörténeti kutatásaikat azok a kollégák, akik jelenleg dolgoznak doktori disszertációjukon, vagy az elmúlt évben védték meg azt. Célunk az, hogy fórumot biztosítsunk azon fiatal társadalomtörténészeknek, akiknek kutatása nem illeszkedik az adott évi konferencia tematikájába.

Kérjük az érdeklődőket, hogy a maximum egy oldal (2500 leütés) terjedelmű szinopszisokat 2022. május 20-ig küldjék el a hajnaltitkar@gmail.com címre a

mellékelt lap felhasználásával. A jelentkezők külön jelölik azt, ha a doktori szekcióban kívánnak részt venni.

A beérkezett anyagok alapján a Hajnal István Kör választmánya által felkért szervezők június második felében állítják össze a konferencia programját, s erről június 30-ig értesítést küldenek a jelentkezőknek.

A konferencia rendezését befolyásolhatja a járványügyi helyzet. Az aktuális viszonyok ismeretében a szervezők június végén döntenek arról, hogy a konferencia meghirdetett menetrendjén szükséges-e változtatni.

Irodalom

Adrovitz Anna (összeáll.): *ARCpoetica. Petőfi Sándor életében készült képmásai*. Budapest: PIM, 2012.

Anderson, Patricia: *The printed image and the transformation of popular culture, 1790–1860*. Oxford: Clarendon, 1991.

Belitska-Scholtz, Hedvig – Rajnai Edit – Somorjai Olga (szerk.): *Színháztörténeti képeskönyv*. Budapest: Osiris, 2005.

Belting, Hans: *Képanropológia*. Budapest: Kijárat, 2003.

Burke, Peter: *Eyewitnessing. The Uses of Image as Historical Evidence*. London: Reaktion Books, 2001.

Danyel, Jürgen – Paul, Gerhrad – Vowinckel, Annette: *Visual History als Praxis: Eine Einleitung*. In: Danyel, Jürgen – Paul, Gerhrad – Vowinckel, Annette (Hrsg.): *Arbeit am Bild. Visual History als Praxis*. Göttingen: Wallstein, 2017. 7–12.

Demski, Dagnosław – Laineste, Liisi – Baraniecka-Olszewska, Kamila (eds.): *War Matters. Constructing Images of the Other (1930s to 1950s)*. Budapest: L'Harmattan, 2015.

Elek Orsolya: A fénykép történeti forrásként való alkalmazhatóságáról. *Korall*, 19. évf. (2018) 73. sz. 5–17. (Fotó és társadalom tematikus szám)

Gombrich, Ernst H.: *Art and Illusion: A Study in the Psychology of Pictorial Representation*. London: Phaidon, 1955. [Magyar fordítása: *Művészet és illúzió*. Budapest: Gondolat, 1971.]

Gyáni Gábor: Képi források és képi fantázia a történetírásban. In: Martin József – Széchenyi Ágnes (szerk.): *Klió és a médiagalaxis. Tanulmányok a 70 éves Buzinkay Géza tiszteletére*. Budapest–Eger: Corvina – Eszterházy Károly Főiskola, 2011. 167–176

Helikon, 63. évf. (2017) 4. sz.: *Fénykép és irodalom* tematikus szám.

- Jäger, Jens – Knauer, Martin: Bilder als historische Quellen? Ein problemufriss. In: Jäger, Jens – Knauer, Martin (Hrsg.): *Bilder als historische Quellen? Dimension der Debatten um historische Bildforschung*. München: Wilhelm Fink, 2009. 7–26.
- Lénárt András: *Film és történelem Latin-Amerikában. A 20. század a filmtörténet tükrében*. Szeged: JATEPress, 2020.
- Mirzoeff, Nicholas: *An introduction to Visual Culture*. London–New York: Routledge, 2003.
- Mirzoeff, Nicholas: *Watching Babylon: The War in Iraq and Global Visual Culture*. London: Routledge, 2012.
- Mitchell, W. J. T.: *Pictorial Turn. In Picture Theory*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994.
- Mitchell, William J. Thomas: *A képi fordulat*. In: Szőnyi György Endre – Szauter Dóra (szerk.): *A képek politikája. W. J. T. Mitchell válogatott írásai*. Szeged: JATEPress, 2008. 131–153.
- Paul, Gerhard: Von der Historischen Bildkunde zur Visual History. Eine Einführung. In: Paul, Gerhard (Hg.): *Visual History. Ein Studienbuch*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2006.
- Paul, Gerhard: Die aktuelle Bildforschung in Deutschland. Themen – Methoden – Probleme – Perspektiven. In: Jäger, Jens – Knauer, Martin (Hrsg.): *Bilder als historische Quellen? Dimension der Debatten um historische Bildforschung*. München, 2009.
- Paul, Gerhard: Vom Bild her denken. Visual History 2.0.1.6. In: Danyel, Jürgen – Paul, Gerhrad – Vowinckel, Annette (Hrsg.): *Arbeit am Bild. Visual History als Praxis*. Göttingen: Wallstein, 2017. 15–72.
- Révész Emese: *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között*. Budapest: Argumentum – OSZK, 2015.
- Sághy Miklós: *Az irodalomra közelítő kamera. XX. századi magyar irodalmi művek filmes adaptációi*. Budapest: Kalligram, 2019.
- Stemlerné Balog Ilona: *Történelem és fotográfia*. Budapest: Osiris – MNM, 2009.
- Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.) „Képes világ”. *Tudományos konferencia a 19. századi magyarországi illusztrált sajtóról. A Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös rendezvénye*. Budapest: BTM – OSZK, 2014.
- Tamás Ágnes: *Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig*. Budapest: Kalligram, 2017.
- Tomsics Emőke: Nemzeti identitás és fotográfia. A fénykép emlékezetformáló szerepének kialakulása. *Iskolakultúra*, 15. évf. (2005) 3. sz. 49–56.